

*Стаднік І. О.,
аспірант кафедри перекладознавства
та прикладної лінгвістики
Херсонського державного університету*

ДО ПРОБЛЕМИ ВІДОБРАЖЕННЯ СВОЄРІДНОСТІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ (на матеріалі англійської та української мов)

Анотація. Стаття присвячена аналізу мовної картини світу і її зв'язку із процесом концептуалізації, зіставленню англо- та україномовної картин світу військової сфери. На основі вивчення лінгвістичних розвідок, присвячених дослідженню терміна «мовна картина світу» й зіставлення різних поглядів щодо його сутності, виокремлено низку найсуттєвіших рис, які відрізняють і є спільними для носіїв англійської та української мов.

Ключові слова: мовна картина світу, мовна свідомість, концептосфера, війна, військовий дискурс.

Постановка проблеми. Кінець ХХ століття приніс з собою величезні зміни в системі міжнародних відносин та кардинально змінив геополітичне середовище світу. Стосунки України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) почали розвиватися невдовзі після отримання країною незалежності в межах багатостороннього форуму для консультацій і співробітництва з політичних питань і питань безпеки. За останні 20 років військова та військово-технічне співробітництво між представниками Збройних сил (далі – ЗС) України і НАТО значно розширилося і на сьогодні розвивається в межах миротворчої діяльності, у плані реалізації міжнародних договорів, обміну новітніми технологіями, проведення спільних маневрів і навчань, а також спільних заходів у форматі «Україна – НАТО».

У цих умовах у ході взаємодії між ЗС різних держав може скластися ситуація, за якої носії різних мовних картин світу можуть неодноково розуміти окремі поняття, що стосуються військової сфери. У результаті цього можливі збої в комунікації та зниження рівня ефективності взаємодії. Одним із шляхів запобігання подібній ситуації є вивчення того, як носії різних мовних картин світу розуміють ті чи інші поняття військової сфери.

Актуальність цього дослідження полягає в такому: 1) війна та її характеристики належать до найважливіших подій у житті як окремої людини, так і загалом людства, цей феномен має множинну номінацію в мові, проте на цей час в концептологічному й лінгвокультурному планах вивчений ще недостатньо; 2) англійська та українська мовні картини світу, як і всі інші, має універсальні та специфічні ознаки.

Мета статті полягає в розгляді теоретичних, переважно лінгвістичних розвідок, присвячених вивченню мовної картини світу і її зв'язку з процесом концептуалізації; здійсненні зіставного аналізу системи образів і понять в україно- та англійськомовних картинах світу й виявленні в них елементів, що збігаються, різняться і є унікальними.

Специфічність діяльності військовослужбовців зумовлює регулярне використання ними вузькопрофесійної лексики, що належить до сфери опису явищ і об'єктів військової дійсності. Усі лексичні одиниці, які використовують військовослужбовці під час виконання професійних завдань, становлять певну систему, що включає не тільки самі лексичні одиниці, а й відповідні уявлення про предмети та явища об'єктивної дійсності.

До теми війни як об'єкта лінгвістичної студії останніми роками апелює чимало дослідників з акцентуацією на способах вербалізації цього багатоаспектного явища (Л. Венедиктова, О. Головань, В. Крячко, О. Липіна та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку мовознавства домінантою мислення стає не пізнання, а взаєморозуміння, що неминує передбачає дослідження взаємодії мови, культури й особистості. Мова є формою відображення навколишньої дійсності та безпосередньо самої людини, засобом отримання знань про цю дійсність.

У зв'язку з цим важливо визначити, як слід трактувати таке поняття, як мовна картина світу, оскільки на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки не існує єдиної думки щодо цього.

Отже, класичним вбачаємо визначення, запропоноване Й. Вайсгербером, який уперше ввів термін «мовна картина світу» в наукову термінологічну систему. На думку вченого, кожна мова унікальна й у кожній мові закладена своя так звана картина світу – культурноспецифічна модель. Мова об'єднує весь людський досвід у єдину картину світу і змушує людину забути про те, як раніше, до того як вона вивчила мову, сприймала навколишній світ [1, с. 58].

Значний вклад у розмежування понять «картина світу» й «мовна картина світу» внесли Е. Сепір і Б. Уорф. Вони стверджували, що «уявлення про те, що людина орієнтується в зовнішньому світі, по суті, без допомоги мови й що мова є лише випадковим засобом вирішення специфічних завдань мислення та комунікації, – це лише ілюзія. Насправді «реальний світ» значною мірою несвідомо будується на основі мовних звичок тієї або іншої соціальної групи» [2, с. 71].

За Б. Уорфом, граматичні й семантичні категорії мови слугують не тільки інструментами для передачі думок мовця, вони також формують його ідеї та управляють його розумовою діяльністю. Тим самим люди, що розмовляють різними мовами, будуть мати різні уявлення про світ, а

в разі значних структурних розбіжностей між їх мовами при обговоренні деяких тем у них можуть виникати труднощі у взаєморозумінні. Оскільки мови по-різному класифікують навколишню дійсність, то і їх носії різняться за способом стосунку до неї [3, с. 141].

Отже, мови різняться між собою, і ці мовні відмінності пов'язані з важливими відмінностями у звичаях і загальноприйнятих нормах поведінки в тих культурах, де ці мови розвиваються. Зрозуміло, що культура тісно пов'язана і з лексикою, і з прагматикою мови. І, незважаючи на деякий скептицизм відносно сили гіпотези Сепіра-Уорфа, вивчення крос-культурних наукових досліджень, присвячених її перевірці, дає підтвердження, принаймні, частині її версії.

Мова, мислення й культура настільки взаємопов'язані, що не можуть існувати та функціонувати окремо. На культурну й мовну реальність впливає низка факторів середовища, регіональні, соціокультурні, політичні, економічні, ідеологічні, конфесійні та гендерні аспекти життєдіяльності нації. Найважливішими з них є такі: 1) географічне розміщення, що зумовлює значні відмінності в поглядах на світ і життя. Ці відмінності пояснюють різницю в різному ставленні народів до тих самих явищ (наприклад, відсутність змін пір року або водних потоків зумовлює відсутність розуміння руху, оскільки певні народи не бачать його у природі); 2) історичний розвиток як надзвичайно важливий фактор становлення та життя нації визначає її долю, позначається на людській свідомості і зберігається як пам'ять про минуле; 3) релігійна система вірувань та уявлень, що формує систему морально-етичних цінностей, культивованих у народі, і впливає на її представників.

Лінгвоментальна картина військового світу являє собою сукупність лінгвокультурних образів дійсності, яка існує в індивідуальній чи колективній свідомості військової сфери життя мовного співтовариства. Військова комунікація фіксує особливості військового дискурсу за допомогою ментальних одиниць (концептів, стереотипів,

сценаріїв, концептуальних полів, цінностей тощо), котрі визначають військові погляди суб'єктів військової ситуації. Військова ситуація, яка вербалізується військовим дискурсом, сприймається як свого роду «діалог» з іншими людьми й культурами, здатний відобразити мовні, культурологічні, соціальні, економічні, політичні, національні та інші ментальні поля військової картини світу [4, с. 12]. З погляду стилістичної характеристики всі військові матеріали відрізняються насиченістю спеціальною військовою лексикою, широким використанням військової й науково-технічної термінології, великою кількістю військової номенклатури і спеціальних скорочень та умовних позначень, що використовуються тільки у військових матеріалах.

Сучасна теорія війни розглядає «війну» як соціально-політичний процес, що характеризується боротьбою суб'єктів геополітики за ресурси, виживання, роль і статус у цьому світі, за можливість перерозподілу територій, формування нової картини світу й подальше використанням стратегічних успіхів і перемог. З метою суспільної та психологічної безпеки населення влада навмисно замовчує окремі факти, а інколи завідомо спотворює істинність подій. Протягом багатьох років розроблялися методи побудови складних військових евфемізмів (не просто підміна слів і понять, а мовні конструкції з точно вимірними ефектами впливу на масову свідомість) [5, с. 115]. Унаслідок цього стало можливим говорити про таку технологію маніпуляції свідомістю, як зміна значення слів і понять. З преси все частіше виключається лексика з негативною конотацією, а замість неї вводиться нейтральна. Тобто, створюється віртуальна дискурсивна реальність, у контексті якої війна сприймається аудиторією інакше, що вигідно правлячим елітам.

Отже, спробуємо проаналізувати особливості дискурсу військових новин преси на прикладі Революції гідності та подальшого збройного конфлікту в Південно-східній Україні.

Таблиця

Україномовна преса	Російськомовна преса	Англomовна преса
США допоможуть українській армії тепло-візорами й роботами-саперами. Путін одержимий дияволом і діє під впливом сатани. Росія розтоптала принципи миру та демократії. Російські десантники хизуються на камеру, що воюють в Україні. Уночі сили АТО завдали удару по базовому табору терористів біля н. п. Веселе	НАТО всё больше выглядит как анти-российский альянс. План Путина раскритиковали западные СМИ, но поддержали влия-тельные политики. Сергей Лавров: Применение плана Путина поможет Украине выйти из кризиса. Ветераны России: У русских людей в генах заложено помогать братским народам. Митинг против карательной операции на Донбассе прошёл на Венецианском кино-фестивале	Obama calls on N ATO to strengthen Ukrainian military against Russia. Putin walks a tightrope as evidence mounts of Russians dying in Ukraine. What Russian volunteers are doing for separatists. Wives want to know if Russian soldiers went to Ukraine. Ukraine crisis dominates CEE forum

У вищенаведених прикладах можна побачити, що навіть найнейтральніші теми в такому «оточенні» з часом набувають негативного забарвлення. Відзначимо, що багато тем, які також є частиною військового дискурсу, або взагалі не висвітлюються ЗМІ, або відображені тільки в деяких із них. Так, російські ЗМІ уникають теми «перебування російської армії на території України».

Встановлено, що сучасні форми війни не називаються війною відкрито і, отже, як уже зазначалося, преса по можливості уникає використання «лексичних показників

війни» (військових термінів). Так, збройний конфлікт в Україні має різні найменування в різних мовних картинах світу, наприклад: для носіїв англійської мови – Ukrainian crisis (за словниковою дефініцією crisis – an unstable or crucial time or state of affairs in which a decisive change is impending) [6], для носіїв російської мови – карательная операция (за словниковою дефініцією операцией називаються боевые действия, которые проводятся с одной целью и объединены одним заданием) [7, с. 867], для носіїв української мови – антитерористична операція (Антитерорис-

тична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення злочинних діянь, здійснюваних з терористичною метою, звільнення заручників, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичного акту чи іншого злочину, здійснюваного з терористичною метою) [8, с. 24].

Розглянемо особливості конкретних ментальних одиниць, що утворюють мовну картину американського військового світу, на прикладі військової комунікації в публічній діяльності. Показово, що інавгураційне звернення як особливий вид ритуального жанру, відображає найважливіші елементи національної свідомості.

Зазначимо, що в картині світу американців одним із найбільш важливих соціокультурних понять є війна. Людство здавна замислювалось над цим феноменом, вирішуючи питання військових конфліктів у термінах філософії, психології тощо. Слід наголосити на тому, що сфери військової свідомості наявні в мовних національних картинах усіх сучасних цивілізованих народів і, як правило, концепти – універсальні. Водночас кожна мова являє собою оригінальну структурну організацію та ієрархію цих концептів, так як у їх зміст входять не тільки понятійні, а й емоційні, образні, культурно-історичні та, звичайно ж, ціннісні компоненти.

На сьогодні, як уже зазначалося, чітко простежується боротьба за владу, сфери впливу, де використовують різноманітні засоби для досягнення поставленої мети. Одним із них є промови політиків, які прагнуть «зачепити» потрібні «струни» масової свідомості [9, с. 8]. Зазвичай, вони націлені на перегукування з внутрішніми переконаннями кожного з адресатів. Саме тому розгляд інавгураційної промови дає змогу провести лінгвістичний аналіз мовної картини світу військової сфери американської та української націй загалом.

Отже, на прикладі звернення президента Б. Обама до власного народу, проаналізуємо основні риси американської мовної картини світу військової сфери. Перше, на що ми звернули увагу – це образ «величчя нації» (“We remain the most prosperous, powerful nation on Earth”, “... We the People have remained faithful to the ideals of our forebears...”, “In reaffirming the greatness of our nation, we understand that greatness is never a given”), образ «друга» або позитивний образ нації (“America is a friend of each nation and every man, woman, and child who seeks a future of peace and dignity, and that we are ready to lead once more”), Обама підкреслює, що США у своїй зовнішній політиці будуть спиратися на підтримку друзів і союзників (“With old friends and former foes, we’ll work tirelessly to lessen the nuclear threat and roll back the specter of a warming planet”), які дають змогу краще зрозуміти національну самосвідомість американського суспільства. По-друге, така абсолютна антицинічність людського буття, як війна, асоціюється радше з позитивним, ніж негативним поданням війни у свідомості американців: “Our nation is at war, against a far-reaching network of violence and hatred”. Образ ворога країни здається розмитим і невизначеним, йому протиставляється згуртованість народу: “We will not apologize for our way of life nor will we waver in its defense. And for those who seek to advance their aims by inducing terror and slaughtering innocents, we say to you now that, Our spirit is

stronger and cannot be broken. You cannot outlast us, and we will defeat you”.

Зазначимо, що дипломатія США бере найактивнішу участь у вирішенні значної кількості міжнародних конфліктів і суперечок, протилежна ситуація спостерігається в Україні. Україна завжди намагалася зберігати нейтралітет відносно військової ситуації у світі, тому військові реалії не є звичними для свідомості українського народу за останні роки незалежності.

Аналіз мовної картини українського військового світу вможливує висновок про те, що для української сторони більшість війн мали за мету відстояти незалежність. Багатогранне висвітлення цього концепту в українській культурі та мові зумовлено бурхливим емоційним відгуком при відтворенні номінації війна і співвіднесення її у свідомості носіїв української мови з такими поняттями, як страх, горе, біль, руйнування, смерть.

Історія української культури багата на героїв-лицарів честі, патріотів, пророків, які можуть піднести й очистити душі, запалити їх священною любов’ю до України, її народу. Зазначимо, що однією з високохудожніх перлин української літератури є глибоко патріотична поема І. Франка «Мойсей», у кожному рядку якої відчувається зболена душа автора за стражденну долю України, його любов, віра і надія на те, що прийде час, і народ «...огнистим видом засяє у народів, вільних колі... і гяне, як хазяїн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі», тобто побудує власну самостійну державу. І. Франко добре знав менталітет свого народу, його рабську психологію і передбачав, які катастрофи чекають його на шляху визволення і створення своєї державності. Тому найперша заповідь його – бути однастайними у священній боротьбі за державність, невідступно вірити в реалізацію своєї ідеї, пройти для цього весь шлях до кінця.

Оскільки особливість українського менталітету, світогляду нації, народу яскраво зображені у творах І. Франка, саме тому президент України П. Порошенко у своїй інавгураційній промові не раз звертається саме до рядків цього великого майстра слова: «...живий вогник у сім’ї європейських народів і діяльні співробітники європейської цивілізаційної праці». У цьому прикладі можна побачити, що українському народові не властиво зазіхати на чуже, він лише маленький «вогник», який хоче жити у мирі та злагоді, що засвідчують наступні слова президента: «... нам необхідні в першу чергу мир, безпека та єдність. ... мир – найголовніше, чого прагне сьогодні український народ».

В українськомовній картині світу часто використовується словосполучення «священна війна», яке відображає національно-специфічне ставлення українського народу до Великої Вітчизняної війни: немає жодної родини в Україні, де б хтось із рідних і близьких не загинув на цій війні.

Сучасна українська мовна картина світу переповнена такими асоціативними з війною поняттями, як анексія, війна, спецоперація; сепаратисти, бойовики, терористи, снайпери, ополченці, диверсанти, федералісти, заручники, мирні мешканці, силовики, нацгвардійці, військові; захопили, відбили, обстріляли, потрапили в засідку, бомбардували, замінували, розмінували, підірвалися, загинули, поранили; РПГ, БМП, БТР, танк, «Град», міномети, автомати. Слова війни, які рясніють тепер звідусіль, нагніта-

ють, мобілізують, лякають, втомлюють і, зрештою, чітко сигналізують про небезпеку («Україна перетворюється на поле бою Другої Холодної війни», «Необхідно не допустити, щоб НАТО та РФ воювали на території України»).

З вищезазначеного можна зробити висновок, що роль інавгураційної промови в сучасній політиці, безсумнівно, величезна, це не тільки приголомшливий вплив на свідомість нації, а й демонстрація конкретної тактики й іміджу, які криються за цими словами. А імідж голови держави, як відомо, створює й імідж країни загалом. Очевидно, історія людства в цілому та історія кожної окремої цивілізації – це історія війн.

Висновки. Сучасна війна може бути далека від відкритого насильства і військових дій. Місцем її проведення й одночасно метою є психіка людини. Наслідки таких дискурсивних війн більш руйнівні. Враховуючи прихований характер війни, вона веде до панування одних соціальних чи етнічних груп над іншими, що не мають доступу й контролю над інформаційними потоками. Різні рівні військового дискурсу беруть участь у створенні, вираженні, поширенні й упродовженні у масову свідомість негативних або позитивних думок, суджень, оцінок, стереотипів і забобонів відносно суспільних, соціальних, етнічних та інших груп. Військовий дискурс ЗМІ відіграє, безсумнівно, важливу роль у маніпуляції громадською свідомістю.

Зіставні характеристики ставлення до війни в мовних картинах світу відрізняються певною специфікою, яка відображається більшою мірою в понятті «війна» для носіїв англійської мови. Для них війна – засіб вирішення глобальних проблем підтримання миру і спокою на планеті. Відмінності в концептуалізації досліджуваного фрагмента дійсності полягають в тому, що в україномовній картині світу війна є відображенням тривожності, почуття небезпеки, агресії. У роботі підкреслюється, що в українській культурі контраст між своїм і чужим різкіший, ніж в американській. Характерними нормами українського суспільства є невтручання в чуже життя, терплячість стосовно оточуючих, осуд нав'язування своєї волі іншим людям.

Ми вважаємо, що ця стаття не вичерпує всієї проблематики, пов'язаної з тематикою дослідження. Перспективи подальших досліджень убачаємо у лінгвістичному вивченні особливостей вербальної репрезентації концепту WAR/ВІЙНА в англійській та українській мовних картинах світу.

Література:

1. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование Духа / Й.Л. Вайсгербер ; пер. с нем. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.
2. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 656 с.

3. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Новое в лингвистике. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – Вып. 1. – С. 135–168.
4. Венедиктова Л.М. Концепт «Война» в языковой картине мира : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Л.М. Венедиктова. – Тюмень, 2004. – 24 с.
5. Бойко М.Г. Эвфемизмы в текстах военной тематики как средство воздействия на читателя / М.Г. Бойко // Материалы межрегиональной научно-техн. конф. – Омск : ОТИИ, Броня, 2002. – С. 113–115.
6. New Webster's Dictionary and thesaurus [Electronic Resource]. – Mode of access : URL: <http://www.merriam-webster.com/>.
7. Толковый словарь русского языка / под редакцией Д.В. Дмитриева. – М. : Астрель, АСТ, 2003. – 1584 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / ред. коллег. І.К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1: А / в ред. П.Й. Горещький, А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, Н.І. Швидка. – К. : Наукова думка, 1970. – 799 с.
9. Крячко В.Б. Концептосфера «Война» в английской и русской лингвокультурах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / В.Б. Крячко. – Волгоград, 2007. – 23 с.

Стадник И. О. К проблеме отражения своеобразия языковой картины мира военной сферы (на материале английского и украинского языков)

Аннотация. Статья посвящена анализу языковой картины мира и ее связи с процессом концептуализации, сопоставлению английской и украинской языковых картин мира военной сферы. На основе изучения лингвистических исследований, посвященных анализу термина «языковая картина мира» и сопоставления различных взглядов относительно его сущности, выделен ряд существенных характеристик, которые отличают и являются общими для носителей английского и украинского языков.

Ключевые слова: языковая картина мира, языковое сознание, концептосфера, война, военный дискурс.

Stadnik I. Representation specificities of the world language picture of the military sphere (based on the English and Ukrainian languages)

Summary. The article analyzes the world language picture and its connection with the process of conceptualization. There is a comparison of the English and Ukrainian world language pictures of the military sphere. On the basis of linguistic studies that investigate the term “world language picture” and comparison of different views concerning its nature a number of essential features that differentiate and are general for English and Ukrainian native speakers is singled out.

Key words: world language picture, language consciousness, conceptosphere, war, military discourse.